

חידודין

מס'
157

עלון שבועי מבית ישיבה גדולה "אורחות יוסף"

פרשת ראש השנה תשפ"ז

בס"ד

מלך נכנס תחילה לדין – מדוע ואיזה מלך?

במסכת ראש השנה (ח, ב) אומר רב חסדא: כאשר מלך וציבור עומדים לדין לפני הקדוש ברוך הוא, המלך נכנס ראשון. הגמרא מביאה שני טעמים לקביעה זו: כבוד המלך: אין זה מן הראוי (לאו אורח ארעא) שהמלך יישאר להמתין בחוץ בזמן שהציבור נדון. מידת הדין: עדיף שהמלך יידון לפני שמתגבר "חרון האף" (כעס מידת הדין) על חטאי הציבור. קושיית ה"פ"ז (על רש"י) רש"י (שמות יד, ד) מסביר שפרעה נענש בים סוף לפני עמו מפני שהוא התחיל בעבירה. ה"פ"ז תמה: למה רש"י הצרך לטעם שפרעה התחיל בעבירה? הרי לפי הגמרא, מלך תמיד נכנס ראשון לדין מפאת כבודו! תשובת ה"פ"ז: הכלל שלפיו מלך נכנס ראשון לדין מפאת כבודו נאמר רק על מלך ישראל, ולא על מלכי אומות העולם. לכן לגבי פרעה, היה צורך בטעם מיוחד (שהוא התחיל בעבירה). על דברי ה"פ"ז קשה: במסכת עבודה זרה (ב, א) מובא שם לעתיד לבוא מלכות רומי נכנסת ראשונה לדין מפני שהיא חשיבה (חשובה). מכאן שגם אצל מלכי האומות יש משמעות לחשיבות המלכות בהקדמה לדין! הרב שטיינמן מחלק בין שני מצבים שונים לחלוטין: מלך מול עמו (דין מלך וציבור): הדין שמקדימים מלך לציבור שלו מתוך כבוד נוהג רק בישראל כדברי ה"פ"ז

מלך מול מלך (הקדמת מלכים זה לזה): במסכת עבודה זרה הדיון אינו על מלך מול הציבור שלו, אלא על סדר הכניסה של מלכויות שונות מול מלכויות אחרות. במצב כזה, המלכות החשובה ביותר נכנסת ראשונה.

"אם כבנים אם כעבדים"

בפיוט הידוע הנאמר בראש השנה ("היום הרת עולם") ובאמירת י"ג מידות, אנו פונים לקב"ה בבקשת רחמים: "אם כְּבָנִים אִם כְּעֲבָדִים – אִם כְּבָנִים רָחֵמְנוּ כְּרַחֵם אָב עַל בָּנָיו, וְאִם כְּעֲבָדִים עֲלֵינוּ לֶךְ תַּלְוִיּוֹת..." בגמרא (קידושין לו, א) מובאת מחלוקת תנאים בשאלה מה קורה כאשר עם ישראל אינם עושים רצונו של מקום: רבי יהודה: רק כשאנו עושים רצונו של מקום אנו נקראים "בנים", וכשאנו עושים רצונו – אנו נקראים "עבדים". רבי מאיר: בין כך ובין כך (בין עושים רצונו ובין אם לאו) – קרויים בנים. הרשב"א (שו"ת ח"א, סימן קצד) מציין שעל אף שהכלל הידוע במחלוקת תנאים הוא שהלכה כרבי יהודה מחברו, בסוגיה זו נפסקה הלכה כרבי מאיר – שעם ישראל קרויים בנים בכל מצב.

(ביאור הגר"א, יו"ד סימן קנט, סעיף ב) מסתמך על קביעה זו ופוסק שאסור להלוות למומר בריבית, מכיוון שגם מומר, על אף שחטא והמיר את דתו, עדיין נחשב כבנו של הקדוש ברוך הוא. אם נפסקה הלכה קבועה וברורה כרבי מאיר שעם ישראל נחשבים בנים בכל מצב, מדוע מתקני התפילה בראש השנה ניסחו את הבקשה בלשון ספק? – אם כבנים אם כעבדים? "הרי לפי ההלכה אין שום ספק שאנו בנים! מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל מיישב זאת:

שמתקן התפילה (בעל הפיוט) הסתפק בהכרעת ההלכה בסוגיה זו ולא פסק בוודאות כרבי מאיר. כיוון שמדובר בעמידה בדין בימי הרחמים והסליחות, נזהרו שלא להסתמך בוודאות רק על צד אחד של ההכרעה, והשאירו בתפילה את שתי האפשרויות:

אם הדין מוכרע כדברי האומר שאנו בנים – רחמנו כרחם אב על בנים; ואם הדין הוא שאנו נדונים כעבדים – עינינו תלויות אליך עד שתחוננו.

מיצוי דמו של יצחק – עולה או חטאת העוף?

בפיוט "אם אפס רובע הקו" (נאמר בסליחות לצום גדליה) מובאת האמירה כי דמו של יצחק אבינו בעקדה היה אמור להימצות על קיר המזבח, כפי שנאמר: "ונמצה דמו על קיר". על תיאור זה עולה קושי הלכתי ברור:

דין מיצוי: מיצוי דם על קיר המזבח נאמר רק בחטאת העוף בבהמות ובכל שאר הקורבנות (ובפרט בעולת בהמה) – הדין הוא זריקת הדם על המזבח באמצעות כלי, ולא מיצוי מן הצוואר. יצחק הוגדר כעולה: ה' אמר לאברהם "והעלהו שם לעולה", והאיל שנעקד תחתיו הוקרב גם הוא לעולה. יצחק אינו עוף: שחיטת עוף נעשית במליקה, ואילו אברהם לקח את המאכלת (סכין) לשחיטה כדת וכדין. אם כן, מדוע בפיוט נאמר שדמו היה צריך להימצות ולא להזרק? מרן הגרא"ל שטיינמן זצ"ל מתרץ המזבח שבנה אברהם אבינו בהר המוריה לא היה בנוי מראש על פי כל פרטי הלכות מזבח של בית המקדש, ובפרט לא היה לו "יסוד" זריקת דם טעונה יסוד: להלכה (זבחים נד, ב), זריקת דם של זבח על המזבח מעכבת ומחייבת שהמזבח יהיה בעל יסוד ("יכל שאינו על יסוד – אין לו זריקה"). הפתרון – מיצוי ישיר: מכיוון שלא היה יסוד למזבח, אברהם לא יכול היה לקבל את הדם בכלי ולזרוק אותו. על כן, האופן היחיד להקריב את הדם על המזבח היה למצות אותו ישירות מצווארו של יצחק אל קיר המזבח.

חידושי

עלון שבועי מבית ישיבה גדולה "אורחות יוסף"

"שהחיינו". "דעה ב'": יומיים של ראש השנה נחשבים כקדושה אחת ("יומא אריכתא"), ולכן ברכת "שהחיינו" מלילה ראשון כבר פטרה גם את הלילה השני, וברכה נוספת תהיה ברכה לבטלה. כדי לצאת ידי חובת כל השיטות, פסק השו"ע להביא פרי או בגד חדש. הקושיה: האם ברכת הפרי אינה מהווה "הפסק"? על תקנה זו מתעוררת קושיה חזקה: אם אנו חוששים לשיטה שהלילה השני אינו יום טוב נפרד ואין לברך עליו "שהחיינו" – נמצא שברכת "שהחיינו" שמברכים בקידוש אינה שייכת לעצם היום!

ואם היא אינה שייכת ליום אלא רק לפרי החדש, כיצד אומרים אותה באמצע הקידוש? הרי זו ברכה שאינה קשורה לקידוש, והיא מהווה הפסק אסור בין ברכת "בורא פרי הגפן" לבין שתיית כוס היין! מרן הגר"א זצ"ל שטיינמן זצ"ל מיישב זאת ביסוד מחודש: מצד דין קידוש והפסק: מעיקר הדין, כל יום מיומי ראש השנה הוא יום טוב בפני עצמו, וברכת "שהחיינו" היא חלק בלתי נפרד מנוסח הקידוש של הלילה השני. לפיכך, הברכה אינה נחשבת "הפסק" כלל וכלל!

מדוע בכל זאת מביאים פרי חדש? החשש היחיד של הפוסקים מבוסס על הכלל "ספק ברכות להקל" – "כדי לצאת מכל חשש דחוק של ברכה לבטלה בשם ומלכות".

לכן, החשש הוא אך ורק מפני ברכה לבטלה ולא מפני הפסק בקידוש. זוהי גם הסיבה שהשולחן ערוך מדגיש: גם אם אין בנמצא פרי או בגד חדש – מברכים "שהחיינו" בקידוש כרגיל, מפני שברכת "שהחיינו" שייכת במהותה ליום עצמו.

שְׁנַת תְּשַׁפ"ז – שְׁנַת תַּפְאֶרֶת וְעוֹז
לְבַחוּרֵי הַיְקָרִים שְׁשׁוּקָדִים עַל
הַתּוֹרָה, בְּעֶמְלָה, בְּהַשְׁקָעָה וּבְשִׂמְחָה
הַמְאִירָה, שֶׁתִּזְכּוּ לַעֲלוֹת וּלְפָרֵחַ
בְּיִשְׂרָאֵל, מִתּוֹךְ יִגְיעָה, עֵינִי וְאַהֲבָה.
וְלַהּוֹרִים הָאוֹהֲבִים, שְׁנוֹתָנִים אֱמוּנָה
מְלֵא הַלֵּב, וּמְלֵוִים כָּל פְּסִיעָה בְּכַח
אֵיתָן וְאוֹהֵב – שֶׁתִּזְכּוּ לְרִאוֹת נַחֲת,
בְּרָכָה וְסִיעָתָא דְשִׂמְיָא, וְיִתְקַיֵּם בָּכֶם:
תְּמַשִּׁיכוּ שְׂקָדִים פְּרָחֵי זֵית!

הַבַּחוּרִים שְׁשׁוּקָדִים בַּשְּׂקִידָה וְהַתַּמְזָה בְּלִימוד
הַתּוֹרָה בְּיוֹם וּבְלִילָה. פְּרָחֵי זֵית" (הַבַּחוּרִים
הַצְעִירִים) יִמְשִׁיכוּ לַהֲתַמִּיד וְלַהֲיוֹת "שְׂקִידִים" וְעַמְלִים
בְּתוֹרָתָם גַּם בְּשַׁנַּת תְּשַׁפ"ז!

הרב משה נתנאל טוקר

תשובה, תפילה וצדקה

הפיוט המוכר מתוך "ונתנה תוקף" קובע כי "תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזרה". מקור הדברים במאמרי חז"ל (ראש השנה יז, ב): תפילה: הקב"ה הראה למשה את סדר תפילת י"ג מידות הרחמים ואמר: "כל זמן שישראל חוטאין – יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם." תשובה: אמר רבי יוחנן: גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם. צדקה (גמילות חסדים): אמר אביי: עוון בית עלי אינו מתכפר בזבח ומנחה, אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים.

מגמרות אלו עולה כי כל ערוץ בפני עצמו – תשובה, תפילה או צדקה – מסוגל לבטל גזר דין. אולם הרמב"ם (הלכות תשובה ז, ז) כותב דברים שסותרים לכאורה יסוד זה:

כָּל זְמַן שֶׁהָאָדָם חוֹטֵא – הוּא מוּבָדֵל מֵה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל... צִעֲקָה וְאִינוּ נִעָנָה, שְׁנֵאמַר: "כִּי תִרְבּוּ תִפְלֶה אֵינִי שְׁמִיעִי", וְעוֹשֶׂה מִצְוֹת וְטוֹרְפִין אוֹתָן בְּפִקְוֵי, שְׁנֵאמַר: "מִי בָקֵשׁ זֹאת מִיָּדְכֶם רִמְסֵהוּצִי". מְפֹרֵשׁ בְּרַמְבַּ"ם שְׁחוֹטָא שְׁאִינוּ שֶׁב תְּשׁוּבָה – תִּפְלִיתוֹ אִינֶה נִשְׁמַעַת, וּמִצְוֹת הַצִּדָּקָה שְׁלו נִדְחוּת וְאִינוּ מִתְקַבְּלוֹת. אִם כֵּן,

איך עולה מהגמרא שצדקה או תפילה לבדן יכולות לבטל גזרה?

מרן הרב שטיינמן זצ"ל מחלק בין שני מצבים של חטא: הרמב"ם מדבר על רשע שהכביד את עול חטאיו: אדם שהרשיע מאוד, עומד במריו ואינו מתחרט כלל. אדם כזה מוגדר כ"מובדל מה'", ולכן כל עוד לא עשה תשובה ראשונית להסיר את המחיצה – תפילתו וצדקתו אינן מתקבלות.

הגמרא מדברת על אדם שחטא בקלות: אדם שלא הרשיע עד כדי כך שיהיה מובדל מה'. במצבו, מכיוון שאינו מנותק, כל פעולה חיובית בודדת – בין אם תפילה מעומק הלב, צדקה, או חרטה – יש בכוחה לפעול ולבטל את רוע הגזרה.

בקידוש הלילה השני של ראש השנה מופיעה הלכה מורכבת:

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תר, סעיף ב) נפסק כי בלילה השני של ראש השנה יש להניח פרי חדש או ללבוש בגד חדש, וכשמגיעים לברכת שהחיינו בקידוש – מתכוונים גם עליו. מבאר המשנה ברורה הדבר נובע מספק הלכתי לגבי מהות היום השני: דעה א' – הלילה השני הוא יום טוב נפרד בפני עצמו, ולכן חובה מעיקר הדין לברך